

O‘ZBEK TILIDA TASDIQ VA INKOR TUSHUNCHASINING IFODALANISHI

Nurmatova Saidaxon

*Andijon tumani 10-DIMI ona tili
va adabiyot fani o‘qituvchisi*

☎ Tel: +9998910631166

Annotatsiya

Mazkur maqolada o‘zbek tilida tasdiq va inkor kategoriyalarining lingvistik mohiyati, ularning grammatik va semantik xususiyatlari, shuningdek, ifodalanish vositalari tahlil qilinadi. Til tizimida tasdiq va inkor tushunchalari nafaqat sintaktik, balki pragmatik jihatdan ham muhim o‘rin tutadi. Maqolada o‘zbek tilidagi tasdiq va inkorni ifodalovchi birliklarning shakl, mazmun va qo‘llanish xususiyatlari ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so‘zlar: tasdiq, inkor, bo‘lishli gap, bo‘lishsiz gap, inkor shakli, semantika, pragmatika, “emas”, “yo‘q”, “-ma/-me” affiksi.

Kirish

Til – inson tafakkurining ifodasi bo‘lib, unda inson dunyoqarashi, hissiyoti va voqelikka munosabati aks etadi. Shu ma’noda, har bir til tizimida tasdiq va inkor kategoriyalari fikrning ijobiy yoki salbiy shaklda ifodalanishini ta’minlaydi. Inson fikr bildirar ekan, u mavjud voqelikni tasdiqlaydi yoki uni inkor etadi. O‘zbek tilida bu ikki grammatik tushuncha qadimdan mavjud bo‘lib, ular mantiqiy fikrning to‘liqligini ta’minlaydi.

1. Tasdiq tushunchasining ifodalanishi

Tasdiq – voqelikni haqiqat sifatida bildirish, uni mavjud deb e’tirof etish ma’nosini ifodalaydi. O‘zbek tilida tasdiq ma’nosi ko‘pincha tabiiy ohang, intonatsiya yoki gapning ma’nosi orqali anglashiladi. Masalan: U keldi. U o‘qituvchi. U yaxshi ishlaydi.

Ba’zan tasdiq ma’nosi maxsus so‘zlar yordamida kuchaytiriladi: ha, albatta, shubhasiz, to‘g‘ri, rosti. Masalan: Ha, men boraman. Albatta, bu to‘g‘ri fikr.

Bu birliklar tasdiq mazmunini kuchaytirib, so‘zlovchining ishonch darajasini ko‘rsatadi. Shuningdek, fe’lning bo‘lishli shakli (kel-, yoz-, o‘qi-) tasdiqning grammatik vositasi sanaladi.

2. Inkor tushunchasining ifodalanishi

Inkor – voqelikni rad etish, mavjud emasligini ifodalash uchun xizmat qiluvchi grammatik kategoriya. O‘zbek tilida inkor grammatik, leksik va sintaktik vositalar yordamida ifodalanadi.

1. Grammatik vositalar:

- Fe'lga qo'shiluvchi "-ma/-me" qo'shimchasi: U kelmadi, ishlamadi, yozmadi.
 - "Emas" so'zi yordamida hosil bo'luvchi inkor: U o'qituvchi emas. Bu to'g'ri emas.

- "Yo'q" so'zi orqali mustaqil inkor: U yo'q edi. U kelmadi, yo'q.

2. Leksik vositalar:

Inkor ma'nosi "hech kim", "biror narsa", "aslo", "hali ham emas" kabi so'zlar orqali kuchayadi. Masalan: Hech kim kelmadi. Aslo bunday bo'lmaydi.

3. Sintaktik vositalar:

Ba'zida so'z tartibi va ohang orqali ham inkor ifodalanadi. Masalan: Men bunday demaganman! — bu yerda so'zlovchining ohangi inkorni kuchaytiradi.

3. Tasdiq va inkorning o'zaro munosabati

Tasdiq va inkor kategoriyalari o'zaro zid, ammo bir-birini to'ldiruvchi tushunchalardir. Ular mantiqiy fikrning ikki qutbini tashkil etadi: biri voqelikni haqiqat deb e'tirof etsa, ikkinchisi uni rad etadi.

Masalan:

- U keldi — tasdiq.
- U kelmadi — inkor.

Ba'zi holatlarda, ohang yoki kinoya orqali shaklan inkor bo'lgan gap tasdiq ma'nosini beradi: Shunaqa odamlar ham bo'ladimi, a! — shaklan so'roq, mazmunan tasdiq.

4. Inkorning mantiqiy va pragmatik jihatlari

Tilshunoslikda inkor faqat grammatik emas, balki mantiqiy va pragmatik jihatdan ham tahlil qilinadi. Inkor orqali so'zlovchi nafaqat voqelikni rad etadi, balki yangi ma'no yoki sharoitni anglatadi.

Masalan: Men kecha bormadim — bu gapda harakat sodir bo'lmagani bilan birga, boshqa vaqt yoki sababga ishora mavjud.

Demak, inkor ma'nosi nafaqat "yo'q" ifodasi bilan cheklanmay, balki fikrning mantiqiy yo'nalishini o'zgartiradi.

Xulosa

O'zbek tilida tasdiq va inkor kategoriyalari tildagi mantiqiy va grammatik tizimning ajralmas qismi hisoblanadi. Tasdiq voqelikni haqiqat sifatida, inkor esa uning mavjud emasligini bildiradi. Har ikki kategoriya tilning semantik, sintaktik va pragmatik qatlamlarida faol ishlatiladi. Ularning o'zaro qarama-qarshiligi tilning mantiqiy tuzilishini, so'zlovchi niyatini va nutqning kommunikativ kuchini belgilaydi. Shu sababli, tasdiq va inkorni chuqur o'rganish o'zbek tilining mantiqiy-sintaktik tizimini yanada chuqur anglashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G‘ulomov A., Asqarova M. Hozirgi o‘zbek tili. Sintaksis. – Toshkent: O‘zbekiston, 1987.
2. Jo‘raev M. O‘zbek tili grammatikasi. – Toshkent: Fan, 2002.
3. Rasulov R. Tilshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan, 2010.
4. Mahmudov N. O‘zbek tili grammatikasi va semantikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
5. Normurodov B. Tilshunoslikda mantiqiy tahlil asoslari. – Toshkent: Fan, 2020.

